

CAHİLİYYE DÖNEMİNDE PUTLAR VE PUTÇULUK

Vahyin Nüzul Zemininin Aydınlatılmasına Bir Katkı

Prof. Dr. Orhan ATALAY*

ÖZET

Bu makale belirli bir tarihsel ve coğrafi kesimde teşekkül etmiş dinî bir yapıyı aydınlatmaya katkı sağlayacak bir inceleme olup İslâm öncesi Arapların tapındıkları putları, putçuluğu ve put edinme süreçlerine ilişkin açıklamaları içermektedir. İnsanın en temel zihni çelişkisini oluşturan bu sapmanın incelemeye değer bir konu olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Put, Putçuluk, Lât, Uzzâ, Menât, Vedd, Ye'ûk, Suva'

ABSTRACT

This article is including one subject which will explain a religious state built in a certain historical and geographical section. This subject includes explanations dealing with Pre-Islamic Arabian's idols, their idolism and process of idolism. Our opinion is that this deviation constituting the most basis of human mental contradiction is a worth investigating.

Key Words: Idol, Idolism, Lât, Uzzâ, Menât, Vedd, Ye'ûk, Suva'

Giriş

Put ve putçuluk çok erken dönemlerden beri insanlığın gündeminde olan dinî bir sapkınlık olmuştur. Belli ki, insanî bilincin çeşitli nedenlerle körelmeye veya tutulmaya maruz kaldığı her durumda ortaya çıkan bu sapkınlık, zaman ve mekâna göre farklı isimler ve formlara bürünmüş olsa da, öz olarak hep var olagelmıştır. Buna göre put ve putçuluğu 'açık insanî bilinc'in karşıtı bir bozulma olarak tanımlamak yanlış olmasa gerek. Zira insan ya bilinçli bir varoluşu ikâme eder veya bizzat kendi elleriyle var ettiği veya atalarından veraseten aldığı bir takım putlara bağlı dinî/kültürel bir hayat yaşar. Buna göre put ve putçuluğu sadece bazı ilkel topluluklara has bir iptidailik olarak tanımlamak doğru değildir. Araplar da İslâm öncesi dönemde tapındıkları nesnelere 'tanrı' anlamında 'ilâh' derlerdi. Hangi fiil kökünden türediği hakkında birden fazla görüş mevcut olmakla birlikte, 'ilâh' kelimesinin ismi meful anlamında bir mastar olduğu konusunda görüş birliği vardır. Buna göre 'ilâh' kavramı, 'kendisine ibadet edilen', 'kudreti ve sanatı hakkında düşünüldüğünde hayrete düşülen', 'her türlü ihtiyacın giderilmesi ve başa gelen musibetin defedilmesi için kendisine dua edilen', 'duaya cevap vermek için kendisine yalvarılan ve tazarru edilen varlık' gibi anlamlara gelir. Kelimenin sözlük ve semantik kullanımına baktığımızda 'ilâh' ile 'ibadet' kavramları arasında oldukça yakın

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. E-posta: atalayorhan@hotmail.com

bir anlam ilişkisi görülür. Hatta öyle ki, 'ilâh' mastarının 'ibadet' anlamında olduğu bile düşünülmüştür. Nitekim "Kanaat önderleri Firavun'a dediler ki: 'Musa ve kavmini, seni ve senin ilâhlarını terk edip yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi serbest bırakacaksın?' (Araf, 7/127) ayetinde yer alan 'ilâh' kelimesini bazı kıraatçılar 'ibadet' şeklinde okuyarak, "**Seni ve sana ibadet etmeyi terk etmeleri için mi?**" anlamını vermişlerdir. İbn Abbas'tan gelen ve Saleb'in tercih ettiği bu kıraati savunanlar gerekçe olarak da Firavun'un ibadet eden değil, kendisine ibadet edilen bir kişi (mabut) olduğunu gösterirler. Nitekim aşağıdaki ayetlerde açıkça ifade edildiği üzere Firavun insanlara kendisini ilâh olarak tanıtıyordu: "Ben sizin en yüce rabbinizim." (Naziat, 79/24); 'Firavun dedi ki: 'Ey mele! Ben sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum". (Kasas, 28/44); "Firavun dedi ki: 'Benden başka bir ilâh edinirsen seni kesinlikle zindanlıklardan ederim." (Şuara, 26/29) Bu yorum aynı zamanda **ibadet** kelimesinin anlamı konusunda aydınlatıcı ipuçları da vermektedir. Çünkü Firavun dinsel olmaktan ziyade siyasal bir kimlikte ve toplumda mutlak bir diktatörlük ihdas etmişti. Dolayısıyla emir ve yasak koyma hakkını sadece kendisine tahsis etmiş ve insanlardan kendisine mutlak bir itaat istemek anlamında bir nevi ulûhiyetini ilan etmişti.¹

Kaynaklar İslâm vahyinin nazil olduğu dönemde genelde Arabistan yarımadasında ve özellikle de Mekke'de çok sayıda putun varlığından söz ederler. O günün Mekke'sinde yaşanan dinî hayatın en ağır eleştirisini içeren Kur'an ise, kendi anlatım biçimi gereği, 'putçu paradigmayı' ret sadedinde temsil kabildinden sadece bazılarında söz etmiştir.

I- Kur'ân'da 'Put' Anlamında Kullanılan Kavramlar

Türkçede kullandığımız 'put' kelimesi Arapçada 'sanem', 'vesen', 'temâsil' ve bazılarında göre 'nusub' kelimeleri ile ifade edilmektedir.

'Sanem' (صنم) kelimesi 'asnâm' (اصنام) şeklinde çoğul yapılır ve çoğul haliyle Kur'an'da beş ayette (Araf, 7/137; İbrahim, 14/35; En'am, 6/74; Şuara, 26/71 ve Enbiya, 21/57); 'vesen' (وثن) kelimesi ise, 'evsân' (اوثنان) şeklinde çoğul yapılır ve bu haliyle üç ayette (Hacc, 22/30; Ankebut, 29/17 ve 25) zikredilmiştir. Kur'an'daki kullanımlara baktığımızda, 'esnâm' kelimesi bir yerde (Araf, 7/137) Hz. Musa'nın; geri kalan dört yerde ise Hz. İbrahim'in kavminin konu edinildiği kıssalarda geçer. 'Evsân' kelimesi ise bir yerde (Hacc, 22/30) haccın anlatıldığı bağlamda zikredilirken, geri kalan iki ayette ise yine Hz. İbrahim kıssasında geçer. Hatırlanacak olursa Hz. İbrahim konulu kıssanın anlatıldığı başka bir ayette ise (Enbiya, 21/52) aynı putlar 'temâsil'

1 Bkz. İbni Manzur, 13/467; Zebidi, 1/8205; er-Razi, Muhammed b. Ebi Bekr, **Muhtaru's-Sıhah**, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1415/1995, 1/20

(التماثيل) kelimesi ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu ayetlerde üç kavramın da aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz.

Ancak buna rağmen, bazı dilciler özellikle ilk iki kavramı tefrik etmişlerdir. Mesela Hişam İbnu'l-Kelbi (v.204 h.) 'odun, altın, gümüş ve benzeri yeryüzü madenlerinden yapılmış insan heykeli şeklindeki putlara 'sanem'; aynı heykelin taştan yapılmış olanına da 'vesen' denildiğini söyler.² el-Fihri ise, heykel olarak yapılmış olan putların 'sanem'; belli bir şekli olmayanların ise 'vesen' diye isimlendirildiği görüşünü aktarır. Bununla birlikte Arapların insan şeklindeki putlara 'sanem', başka şekillerde olanlara ise 'vesen' dediklerini ileri sürenler olduğu gibi,³ onların insan suretindeki putlarına 'esnam' dedikleri gibi, 'evsân' da dedikleri görüşünü savunan dilciler de vardır.⁴ Aynı şekilde İbni Sîde, 'sanem'i odundan yontulan, gümüş ve bakır kalıplara dökülen ve kendisine tapınılan put' diye tanımlarken, bazıları da 'sanem' kelimesi ile cismi ve resmi olan putun kast edildiğini; cismi ve resmi olmayan putun ise 'vesen' kelimesi ile ifade edildiğini söylemişlerdir. Ebu'l-Abbas'ın İbni Arabî'den aktardığına göre, 'sanem' ve 'nasem' kelimeleri 'kendisine tapınılan resim' anlamına gelir. Bir başka görüşe göre 'vesen' yontulmuş odundan, taştan ve gümüşten olan putlara; ikincisi ise bilinen veya tanınan nesnelere benzemeyen belirsiz bir takım şekillere denilirdi. Buna göre Araplardan kimileri dikilmiş vesen'leri sanem yapar tapınırdı. Hasan-ı Basri'den gelen bilgiye göre, Arap kabilelerinden her birinin tapındığı birer sanem'leri vardı ki, onu 'Falancaların 'inâs'ı (إناثا) yani 'dişi putu' diye isimlendirirlerdi.⁵ Nitekim şu ayette de bu anlamda kullanılmıştır: "Allah'ı bırakıp da dua ettikleri şeyler sadece inâs'tırlar." (Nisa, 4/117)⁶ İbn Manzur da Arapların odun ve taş gibi cansız nesnelere şeklindeki putlarına topluca 'inâs' dediklerini belirtirken⁷, Taberi bu kavram ile 'Lat, Menât ve Uzzâ' putlarının hepsinin birden kast edildiği görüşündedir.⁸ Ancak Hasan-ı Basri'den gelen bilgiye göre 'inâs' kelimesi 'Ruhu olmayan her cansız varlık' anlamında olup, bu kuru bir odun veya cansız bir taş olurdu'.⁹

Bazı müfessirlere göre Kur'ân'da 'put' anlamında kullanılan bir başka kavram ise, 'nusub' (النصب) kelimesidir: Çoğulu 'ensâb' (انصاب) şeklinde gelen bu kavram Maide 3. ayette tekil haliyle 'en-nusub', Maide 90'da ise çoğul ha-

2 İbni Kelbi, Hişam b. Muhammed, *Kitabu'l-Esnâm*, Tah. Ahmed Zeki Paşa, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, LXXXIX, Ankara, 1969, s.33.

3 Zebidi, Muhammed el-Murtaza, *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dar-u Sadır, Beyrut, 1386/1966, I/7791.

4 İbni Kelbi, a.g.e., s. 22.

5 Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'ân*, (20 Cüz), V/367.

6 Kavramın yer aldığı ayetler için bkz. (Bkz. İsrâ, 17/40; Saffât, 37/150; Şûrâ, 42/49-50; Zuhrûf, 43/19)

7 İbni Manzur, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, tsz., XII/349.

8 Taberi, Muhammed b. Cerir, *Câmi'l-Beyân 'an Tevill'l-Kur'ân*, (XII Cüz), IV/278.

9 İbni Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, 1388/1961, I/738; Kurtubi, V/367.

liyle 'el-ensâb' şeklinde zikredilmiştir. Ancak burada hemen belirtmeliyiz ki, Me'aric 43. ayette yer alan (النصب) kelimesini Hasan-ı Basri, İbn Amir ve Hafis 'nûn' ve 'sâd' harflerinin zammesi ile 'en-nusub'; cumhur ise nûn'un fethası ve sâd'ın cezm hali ile 'en-nasb' şeklinde okumuştur. 'en-Nasb' kelimesi ise 'işaret için dikilmiş taş' demektir.¹⁰ Bu nedenle birinci kıraate göre ayet: "Onlar sanki dünya hayatında olduğu gibi putlarına doğru koşuyorlarmış gibi hızla akarlar" manasındadır. İkincisinde ise "Sanki hedef için dikilmiş taşlara doğru yarış halindedirler" manasına gelir.¹¹

'Nusub' kavramı ise, bazılarına göre 'Dikili Taş'; diğerlerine göre ise 'Put' anlamındadır. Mesela Katade, İbn Cüreyc, Mucahid ve İbn Sîde gibi bilginlere göre, cahiliye halkı 'yanlarında putları için kurban kestikleri dikili taşlara 'en-nusub' derlerdi. Hatta Kâbe'nin etrafında dikilmiş olan bu taşları zaman zaman daha güzelleriyle değiştirirlerdi. Bunlara göre Müslümanlar için yenilmesi haram kılınmış yiyeceklerin açıklandığı bağlamda yer alan (وما ذبح على النصب) "Nusub üzerinde/yanında kesilenler de size haram kılınmıştır." (Maide, 5/3) ayeti de bu tezi teyit etmektedir.¹² Ancak Ferra, Cevheri ve Zeccâc gibi bilginlere göre bu kavram 'İbadet edilmek için dikilen putlar' anlamındadır.¹³

II- Arap Putçuluğunun Tarihi

Kaynaklar, putçuluğun Araplarda ilk ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli rivayetler aktarırlar: Mesela 'Kitâbu'l-Esnâm (Putlar Kitabı)' müellifi İbn Kelbi'nin aktardığı bilgiye göre, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail Mekke'ye yerleşip evlendikten sonra soyu zamanla öyle çoğaldı ki, 'Amalika Kabilesi'ni Mekke'den sürüp çıkardılar. Aradan uzun bir zaman geçince Mekke onlara da dar gelmeye başladı ve derken bu sefer kendi aralarında düşmanlıklar, hatta savaşlar zuhur etti. Sonuçta İsmailoğullarından bazıları da bizzat kardeşleri tarafından Mekke'den sürüldüler. Bir görüşe göre Araplar arasında putçuluğun tarihi de işte bu sürgünle başladı. Çünkü öteden beri Mekke'den ayrılan herkes gerek Harem'e gösterdiği saygı ve sevgiden ve gerekse uğur getirsin diye mutlaka yanında Kâbe'ye ait bir taş götürür, konakladığı yere onu da koyar ve Kâbe'yi tavaf ettiği gibi o taşı tavaf ederdi. Bununla birlikte onlar İbrahim ve İsmail'in dinî gelenekleri üzere haccediyor, umre yapıyorlardı. Sonra bu durum onları dinlerinin esaslarını unutmaya ve sevdikleri şeylere tapınmaya kadar götürdü. Sonuçta öyle bir hale gelindi ki, tevhid dinini kısmen de olsa sürdürenler dışında, geneli İbrahim ve İsmail'in dinini değiştirip putlara tapınmaya başladılar. Böylece

10 İbni Manzur, 'n-s-b' mad. (I/758); Zebidi, Tacu'l-Arus, 'n-s-b' mad. (I/972)

11 Taberi, XII/243; İbni Kesir, IV/543; Kurtubi, XVIII/256.

12 Taberi, a.g.e., IV/406

13 İbni Manzur, aynı mad. (I/758)

tevhid inancını bulandıran Mekkeliler artık Mescid-i Haram'a saygı göstermek, Tavaf, Hacc, Umre, Vakfe ve Kurban gibi ibadetleri de asıllarında olmayan bir takım ilavelerle sürdürdüler. Bu ekler mesela Nizar Oğulları'nın telbiyesine şöyle yansımıştı:

لبيك اللهم لبيك لبيك لا شريك لك إلا شريك هو لك تملكه وما ملك

"Buyur Allah'ım! Buyur! Buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur; bir ortaktan başka ki, Sen ona da, onun sahip olduklarına da mâlîcsin".¹⁴

Belli ki, Kureyşliler aradan geçen uzun zaman sonra Hz. İbrahim'in hanif dininin safiyetini iyice bozmuş, hak ile batılı birbirine karıştırmışlardı. Öyle ki, bir taraftan Kâbe'ye saygı gösteren, onu tavaf eden, onun yanında bağışlanma dileyen ve Hac farızasını yerine getiren Kureyşliler, diğer taraftan putları yüceltmek, onlar adına kurban kesmek ve onlardan yardım beklemek gibi derin bir dinî sapkınlığa düşmüşlerdi.¹⁵ Nitekim "**Onların çoğunluğu şirk koşmadan Allah'a iman etmezler.**" (Yusuf, 12/106) ayeti bu açık çelişkiye dikkat çekmiştir.

Kaynakların verdiği bilgilere bakılırsa, Araplarda putçuluk öylesine yaygın bir hal almıştı ki, hemen hemen her evin bir putu vardı. Mesela onlardan birisi sefere çıkacağı zaman evindeki putunu bir ibadet maksadıyla sıvazlayarak ayrılırdı. Dönüşünde yaptığı ilk iş yine o putu okşamak olurdu. Her eve özel olan putların yanı sıra, her kabilenin de kendine has bir putu bulunurdu. Bunun yanı sıra birkaç kabilenin tapındığı daha büyük putlar da mevcuttu. İşte: "**Dediler ki, 'O, tanrıları tek tanrı haline getirdi; bu, gerçekten garip bir şeydir'**" (Sâd, 38/5) ayeti ile bildirilen şaşkınlıklarının nedeni de muhtemelen buydu.¹⁶ Zira böylesi kültürel bir vasatta şekillenmiş zihinler için tek tanrılı bir dinin yerleşik dinî algıya aykırı gelmesi ilk bakışta normal bir tepki olarak değerlendirilebilir.

Arap putçuluğunun başlangıcı ile ilgili ikinci bir görüş **Amr b. Luhayy** isimli şahıs etrafında yoğunlaşır. Rivayetlere göre bu şahıs ve kabilesi Mekke'nin yönetimini elinde bulunduran Cürhüm Kabilesi ile uzun süren bir mücadeleden sonra, onları oradan sürmüş ve Kâbe'nin yönetimini ele geçirmişti. Bu durumda iken bazı rivayetlere göre yakalandığı bir hastalık, diğer bir rivayete göre ise ticaret amacıyla gittiği Suriye yöresinde oradaki halkın putlara taptığını görmüş: 'Bunlar da nedir?' diye sorduğunda, onlar da "Biz bunlar aracılığıyla yağmur ve düşmana karşı yardım isteriz" demişlerdi. Bunun üzerine o da bu putlardan alıp Mekke'ye getirmiş, Ka'be'nin etrafına dikmiş ve halkı da onlara

14 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 6; Taberi, *a.g.e.*, VI/232.

15 İbni İshak Muhammed b. İshak b. Yesar, *Siret-ü İbni İshak*, Tah. M. Hamidullah, Konya, 1401/1981. I/71.

16 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 21.

tapınmaya çağırılmıştı. Gördükleri her şeye tapınma eğiliminde olan dönemin yöre halkı da bu nesnelere tapınmaya başladılar.¹⁷

Konuyla ilgili olarak İbni Abbas'a onun da Hz. Peygamber'e isnat ettiği bir haberde ise şu bilgi aktarılır: Hz. Peygamber dedi ki: 'Cehennem bana yaklaştırıldı, Amr b. Luhayy'ı kısa boylu, açık tenli, mavi gözlü, bağırsaklarını ateşte sürüyen biri olarak gördüm. 'Bu kimdir?' dediğim de: 'Amr b.Luhayy'dır; İbrahim'in dinini değiştiren ve Hicaz bölgesine ilk putları getiren, Arapları onlara tapınmaya davet eden ve hayvanlarla ilgili bir takım helal ve haram hükümler koyan kişidir' denildi.¹⁸ Ezraki (v.250/864) ise, 'Ahbâr-u Mekke' isimli eserinde Kâbe'nin tarihine ilişkin bilgiler verirken, Amr b. Luhayy'ın Yemen'den getirdiği Hubel putunu Kâbe'nin hazinesi olarak kullanılan kuyunun üzerine diktiğini söyler.¹⁹

Put edinmenin bu kadar yaygınlaşması, bu işin olabildiğince kolay olmasından kaynaklanıyordu. Tapınmak için kimileri bir ev yapıyor, kimileri de bir put ediniyordu. Bunların hiçbirine gücü yetmeyen ise Mescid'i Haram'ın yanında yöresinde beğendiği bir taşı alıyor, sonra da etrafında Kabe'yi tavaf edercesine dönmeye başlıyordu ki, bu taşlara 'dikili taşlar' anlamında 'ensâb' diyorlardı.. Birisi bir yolculuğa çıkacağı zaman herhangi bir yere konar, orada dört tane taş alır, en güzelini seçer ve onu kendisine tanrı edinirdi. Oradan ayrıldığı zaman tanrısını da oraya bırakırdı, çünkü yeni bir konak yerine vardığında orada da aynı işi yapacaktı.²⁰ Bu taşların 'toz renkli' oldukları söylenir ki, Araplar bunların 'kutlu taşlar' olduğuna inanırlardı. Bu taşları tavaf etmeye 'ed-Davvâr' denirdi.²¹ Said b. Cübeyr'den gelen bilgiye göre Araplar taştan, altından ve gümüşten putlara tapıyorlardı. Birincisinden daha güzel bir şey gördüklerinde, öncekini ya atar veya kırar, arkasından hemen diğerine tapınırlardı.

Rivayetlere göre Amr b. Luhayy'ın Suriye yöresinden getirdiği putlar Hz. Nuh'un kavminin tapınmış oldukları putlardı. Hz. Nuh ile İslâm'ın zuhuru arasında geçen binlerce yıla rağmen aynı putların Araplar arasında kabul görmüş olması ilk bakışta biraz garip karşılanabilir. Çünkü Nuh'tan sonra İbrahim ve İsmail peygamberler aracılığıyla köklü bir tevhit inancına sahip olan Arapların, bütün dünya tarafından duyulmuş bir tufanda helak edilmiş bir kavmin putlarını kendi topraklarına getirerek onlara tapınmış olmaları uzak bir ihtimal olarak düşünülebilir. Ancak tevhit nurundan asırlarca uzak kalmış olmaları sebebiyle akıllarını mitolojik hikâyelere adanmış bulunan kitlelerin çe-

17 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 9; Taberi, *a.g.e.*, V/87; İbni Kesir, *a.g.e.*, II/146.

18 Taberi, *a.g.e.*, V/87; İbni Kesir, *a.g.e.*, II/146.

19 Ezraki, Ebu'l-Velid, *Muhammed, Kâbe ve Mekke Tarihi*, Çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz, İstanbul, 1974, s. 53.

20 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 22.

21 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 27.

şitli vesilelerle karşılaştıkları toplumlara ait inanç ve kültür öğelerini kolaylıkla benimseyeceklerini düşündüğümüzde Arapların İbrahimi Gelenek'ten sonraki evrelerde böyle bir duruma düşmüş olmaları mümkündür. Hatırlanacağı üzere İsrailoğulları da kendilerini Firavun'un esaretinden kurtaran Musa'dan kendileri için etrafta gördükleri putlara benzer putlar yapmasını istemişlerdi. (A'raf, 7/138) Hz. Ali'nin ifadesi ile henüz denizden geçmiş, paçaları daha ıslak iken kendi peygamberlerinden put istemek gibi akıl almaz bir talepte bulunmuşlardı. Oldukça uç bir örnek olmakla birlikte bunu asırlarca esaret altında yaşamış bir kitlenin yok edilmiş benliğinin dışavurumu olarak yorumlamak da mümkündür. Dolayısıyla başlarında herhangi bir peygamber bulunmayan Arapların üstelik aradan uzun asırlar geçtikten sonra helak edilmiş bir kavmin putlarını ilâh edinmeleri kitle psikolojisi açısından bakıldığında çok da uzak bir ihtimal değildir.

Bu ve benzeri haberlerden, kadim dönemlerden beri dinî bir merkez olması hasebiyle Mekke'nin Arabistan bölgesinde putçuluğun yayılmasında da merkezi bir konum taşıdığı; Amr b. Luhayy isimli şahsın da bunda öncü bir rol oynadığı; halkın da en azından çoğunluğu itibarıyla böyle bir sapkınlığa iknâ olacak derecede bilgi ve doğru akıl yürütme yeteneğinden yoksun olduğu sonucuna varabiliriz.

III- Kur'ân'da İsimleri Zikredilen Putlar

İslâm öncesi Arapların dinî inançlarına ilişkin bilgiler veren kaynaklarda onların çok sayıda putları olduğu, her kabilenin hatta her evin bir putu bulunduğu dair bilgiler yer alır. Öyle ki sadece Kâbe'nin içinde ve dışında toplam 360 tane put olduğu belirtilir.²² Bu sayı hakikat olabileceği gibi kesretten kinaye kabilinden de düşünülebilir. Konu ile ilgili olarak Kur'ân'da yer alan bilgilerde ise üç ayette toplam dokuz putun ismi yer almaktadır.

1- Vedd, Suva', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr

"(Nuh kavminin ileri gelenleri) dediler ki, 'Sakin ola ki ilâhlarınızı terk etmeyesiniz! Hele Vedd, Suva', Yeğûs', Ye'uk' ve Nesr'den asla vazgeçmeyin...' (Nuh, 71/23)

Ayetten açıkça ifade edildiği üzere bunlar Nuh Kavmi'nin tapındıkları putlardı. Peki, ilk insanın aynı zamanda ilk peygamber olmasına rağmen, insanlar bu kadar kısa süre içinde niçin ve nasıl put edinmeye başladılar? Bu konuyu açıklamamıza ışık tutacak bazı rivayetler dışında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarımızda yer alan bu bilgilerde aslında putçuluğun tarihi serüvenine ilişkin daha sağlıklı yorumlar yapmamızı kolaylaştıracak önemli ipuçları yer almaktadır.

22 İbni Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, tsz. I/191 ve IV/301.

İbni Kelbî'nin İbni Abbas'a isnat ederek verdiği bilgiye göre, Adem (as) vefat edince Şit oğlundan gelen torunları onu, cennetten indirildiği yer olan Seylan adalarında yer alan ve İranlılarca Nevz denilen bir mağaraya gömdüler. Zaman zaman mağaraya gider dedelerine saygı diye etrafında döner ve rahmet dilerlerdi. Adem'in Kâbil oğlundan olan torunlarından birisi dedi ki: 'Ey Kabil'in oğulları! Şit oğullarının bir Davar'ı (etrafında döndükleri bir şey) var, onun etrafında dönüyor, saygı gösteriyorlar. Sizin ise böyle bir şeyiniz yoktur.' Sonra da onlara bir put yaptı, böylece o, put yapanların ilki oldu.²³

Bir başka haber ise Nuh dönemiyle ilgilidir. Ebu'l-Munzir'in babasına isnat ederek verdiği bilgi şöyledir: Nuh kavminden **Vedd, Suva, Yağus, Ya'uk ve Nesr** isimlerinde dindar ve iyilikleriyle bilinen beş kişi vardı. Bunların hepsi bir ay içinde kısa aralıklarla vefat edince, yakınları büyük bir üzüntüye kapıldılar. Kâbil'in oğullarından birisi: "Ey hemşerilerim! Size onlara benzeyen beş heykel yapayım mı? Ancak kendilerine can veremem" dedi. Onlar bu teklifi kabul edince, o da söz konusu kişilere benzeyen beş heykel yaparak onları açık bir alana dikti. Artık herkes kardeşinin, amcasının ve yeğenlerinin heykellerinin yanına geliyor ve ona saygı gösterip etrafında dönüyordu. Bu durum bir kuşak boyunca böyle devam etti. Bu olay, Yarad b. Mahlail b. Kaynan b. Anus b. Şit b. Adem çağında yaşandı. Sonra bir sonraki kuşak geldi, onlar bu heykellere öncekilerden daha fazla saygı göstermeye başladılar. Sonra üçüncü kuşak geldi, bunlar da: 'Bizden öncekiler kendilerine Allah katında şefaath etsinler diye bunlara saygı göstermişlerdir' diyerek, onlara tapınırcasına saygı gösterdiler. Bu süreç o heykellerin tanrılaştırılmalarına kadar derinleşti. Bunun üzerine Yüce Allah kendilerine İdris Peygamber'i gönderdi. Fakat kavmi onu yalanladı. Allah da İdris'i katındaki yüce makama aldı. Onların bu halleri Hz. Nuh'un gelmesine kadar böyle devam etti.²⁴

Bir başka rivayete göre bu isimler Nuh döneminde yaşamış bazı kişilere aittir. Ölümünden sonra insanlar onlar için çok üzülünce Şeytan insan suretinde kendilerine gelerek: 'Mihrabınızda sizin için onların heykellerini yapayım da namaz kıldığınızda onları görür, hatırlarsınız' dedi. Şeytanın bu teklifini kabul eden bu topluluk zamanla bunu bir gelenek haline getirdi ve artık her iyi kişinin ölümünden sonra onun heykelini yapar oldular. Aradan birkaç nesil geçince iş bu heykelleri put edinmeye kadar gitti.²⁵

Keza İbni Abbas'a isnat edilen bir başka rivayette ise burada isimleri sayılan kişilerden Vedd, Adem (as)'ın oğlu Şit'in bir başka ismidir. Zira ona Vedd ve Hibetullâh denilirdi. Onun da Suva', Yeğüs, Ye'ük ve Nesr isimlerinde dört

23 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 32.

24 İbni Kelbi . *a.g.e.*, s. 32-3; Taberi, XII/253; Suyuti, Celaluddin, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1993, VII/294.

25 Taberi, *a.g.e.*, XII/253; Firuzabadî, *el-Kamusu'l-Muht*, I/1179.

oğlu vardı. Urve b. Zübeyr'e isnat edilen bir başka bilgide ise bunların hepsi Adem'in oğulları idiler. En büyükleri de Vedd, yani Şit idi.²⁶

İbni Kelbi diyor ki: 'Malik b. Harise'ye dedim ki: 'Vedd'i bana öyle tarif et ki, onu gözlerimle görmüş gibi olayım'. O da onu şöyle tarif etti: 'Erkeklerde olabildiğince uzun boylu bir adamın heykeliydi ki, iki elbise giymiş vaziyetteydi; birisi izar (içlik), diğeri ise rida (üstlük) olarak görünüyordu. Bir kılıç kuşanmıştı, omzunda da bir yay taşıyordu. Önünde bayraklı bir kargı ve içinde oklar bulunan deriden bir (ok dolu) torba vardı.'²⁷

Amr b. Luhayy bu putları Arap yarımadasına getirdikten sonra bunlardan **Suva'** putu Medine çevresinde Yanbu bölgesinde Ruhat civarına yerleştirildi. Bekçiliğini Lihyan Oğullarının yaptığı bu put hakkında Arap edebiyatında fazla bir bilgiye rastlanılmaz. Nitekim İbni Kelbi de Huzeyl'in şiirinde ona ait bir şey işitmediğini, sadece Yemenli bir şairin şiirinde bu ismi gördüğünü belirtir.²⁸ Ancak Taberi, Suva' putunun Riyât denilen yerde bulunduğunu ve Huzeyl Kabilesi'ne ait olduğunu söyler.²⁹ Dumetu'l-Cendel'de bulunan **Vedd** putunu Kelb Kabilesi; **Yeğus** putunu Mezhic ve Cures kabileleri; **Ye'uk** putunu Hayavan Kabilesi; **Nesr** putunu ise Himyer Kabilesi almıştı.³⁰ Katade'den gelen bir bilgiye göre ise, Vedd Dumetu'l-Cendel'de yaşayan Kelb Kabilesi'nin putu idi. Suva' Huzeyl Kabilesinin, Yeğus, önce Murad Kabilesi'nin sonra da Sebe' yakınlarında bulunan Cereft'e yaşayan Ğatif Oğulları'nın, Ye'uk putu Hemedân'ın, Nesr ise Humeyr'den Kila' Kabilesi'nin tanrısı idi.³¹

2- Lât, Uzzâ ve Menât

"Söyleyin bakalım! Siz, **Lât**, **Uzzâ** ve diğer üçüncüsü olan **Menât** hakkında ne biliyorsunuz". (Necm, 53/19-20)

Yukarıdakilerden farklı olarak bu ayette isimleri sayılan putların dışarıdan getirildiğine dair kaynaklarda herhangi bir rivayete rastlayamadık. Dolayısıyla bu putların, isimlerin sarf yapıları hakkındaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, ilk olarak Mekke'de icat edildiğini söyleyebiliriz.

Lât: Rivayetlere göre bu put Sakif Kabilesi'nin putu idi. Taif'te kare şeklinde bir kaya parçasından ibaretti. Katade'den gelen bilgiye göre ise, Lât, Taif'de bulunan bir ev idi ki, Kureyşliler ona tapınırlardı. Ancak İbni Abbas, Mucahid ve Ebu Salih'ten gelen bilgiye göre, 'Lât' kelimesi Arapça لَت (lette) fiilin ismi faili olup, 'arpa veya buğday ununu yağ ve benzeri bir şeyle karıştırıp çorba yapan kişi' anlamına gelir. Bu bilgiye göre 'Lât' kelimesi, hacılar veya müşrikler

26 İbni Kesir, *Tefsir*, IV/548; Kurtubl, *a.g.e.*, XVIII/264.

27 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 36.

28 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 37.

29 Taberi, XII/233.

30 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 8.

31 Taberi, *a.g.e.*, XII/253; İbni Kesir, *a.g.e.*, IV/548.

için bu şekilde çorba yapan bir adamın sıfatı idi. Bu adam ölünce bazı insanlar önce onun kabrine büyük bir saygı gösterdiler, sonra da tapınmaya başladılar. Diğer bazılarına göre ise, Lât kelimesi 'Allah' lafzının müennes şeklidir. Araplar kendi putlarına Allah'ın sıfatlarını veriyor, sonuna da dişilik edatı olan 'ta'yı ekliyorlardı. Böylece 'Allah' isminden 'el-Lât', O'nun 'el-Aziz'den 'el-Uzzâ', 'el-Mennân' isminden ise 'el-Menât' sıfatını geliştirmişlerdi. Çünkü meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanan Araplar, bu putların da o meleklerin resimleri olduğuna inanıyorlardı.³²

Kurtubi'de yer alan bir başka bilgiye göre ise, Lât putu, Menat'tan sonra icat edilmiş olup kare şeklinde bir taş idi. Bekçileri ise Sakif kabilesinden Attab b. Malik'in oğullarıydılar. Onlar bu putun üstüne bir bina yapmışlardı. Kureyş ve tüm Araplar ona saygı gösterirlerdi. Araplar çocuklarını Zeydu'l-Lât, Teymu'l-Lât diye isimlendirirlerdi. Bu put bugün için Taif Mescidinin sol minaresinin yerindeydi. Sakif kabilesi Müslüman oluncaya kadar Lat putu da yaşatıldı. Sakif'in Müslüman oluşundan sonra Hz. Peygamber tarafından gönderilen Muğire b. Şube onu yıkarak ateşe verdi.³³

Menât: İbni Kelbi, Abdulmenat veya Zeydulmenat isimlerinin en eski isimler olduğundan hareketle, Arapların tapındıkları ilk putun da Menat olabileceğini söyler.³⁴ Bu put Hilâl Oğulları'nın tanrısı idi. Hişam'a göre ise, Huzeyl ve Huzaa' kabilelerinin putu idi. Peygamberimiz Mekke'nin fethi yılında Hz. Ali'yi göndererek onu yıktırdı.³⁵

Uzza: Kureyş ve Kinane oğullarının tapındığı beyaz bir taş olup Ğatafan'da bulunuyordu.³⁶ Lât'tan daha sonra icat edilmişti. Onu put edinen kişi Zalim b. Es'ad isimli bir kişiydi. Zat-ı Irak üstünde Şam Nahlesi'ndeki vadide bulunuyordu. Üzerine de bir ev inşa etmişlerdi. Hatta o evden gizemli sesler işittiklerini bile söylüyorlardı. Ebu Munzir diyor ki: 'Kureyşliler ve Mekke'de oturan diğer Araplar hiçbir puta Uzza'ya gösterdikleri kadar saygı göstermezlerdi. Sonra Lat, sonra da Menat gelirdi'. Bir başka bilgiye göre Araplar Lat ve Menat'tan sonra Uzza putunu edindiler.³⁷ Muhtemelen yeni olması hasebiyle de fazla bir saygıya değer bulunmuştu.

Yukarıdaki bu bilgilerden Araplarda putçuluğun öncelikle Kâ'be'ye ait taşlara kutsiyet nispet etmekle başlayıp, zamanla kendi elleriyle şekil verdikleri ve genelde insan suretinde yapıp, soyut bir takım tanımlar ve anlamlar yük-

32 Taberi, *a.g.e.*, XI/519; Kurtubi, VII/285; el-Begâvi, Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferra, *Me 'âllmu't-Tenzil*, I/407.

33 Kurtubi, *a.g.e.*, XVII/89.

34 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 12.

35 Kurtubi, *a.g.e.*, XVII/89; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi Beyne Fenneyl'r-Rivayeti ve'd-Dırayeti min İlmî't-Tefsîr*, V/153.

36 Taberi, *a.g.e.*, XI/261; Şevkânî, *a.g.e.*, V/153.

37 İbni Kelbi, *a.g.e.*, s. 12.

dikleri nesnelere tapınmaya kadar gittiğini görüyoruz. Arabistan'ı çevreleyen bölgelerin de putperest olmaları bu süreci hızlandırmıştır.

Bu putların tıpkı Nuh kavminin putları gibi dışarıdan mı getirildiği veya Mekke'de mi icat edildiği konusu çok açık değildir. Kelimelerin etimolojik yapılarından hareketle bu putların Araplar tarafından icat edildiği söyleniyorsa da bir teze göre Mekkelilerin tapındıkları bu putların tarihi M. Ö. 400 ile M.S.200 yılları arasında bugünkü Suriye yöresinde yaşayan Nebatilere kadar gider. Nebatiler Fırat ırmağından Kızıldeniz'e kadar uzanan ve Suriye ile Arabistan arasındaki sınır bölgesindeki vahalardaki yerleşimleri kapsayan ve "Nebate" ismi verilen alanda yaşayan kadim semitik, güney Ürdün'lü, Kenan'lı ve kuzey Arabistan'lı Araplardan oluşan bir topluluktur. Bunlar, *Allat*, *Manotu*, *Hubalu* ve *Uzza* diye isimlendirdikleri bir takım tanrı veya tanrıçalara tapınırlardı. Tanrı kültleri için ise *Bayta* dedikleri kutsal mekânları mevcuttu. Tanrılar genellikle *abstrak* denilen dikili taşlar ile sembolize edilirdi. Bu bilginin doğru olması halinde bu putların da tıpkı yukarıdakiler gibi Mekke'ye dışarıdan ithal edilmiş olmaları kesinlik kazanacaktır.

3- Ba'l: (بعلا)

Aşağıdaki ayetten açıkça anlaşıldığı üzere bu isim İlyas Peygamber'in kavminin tapındığı putun adıdır. "Şüphesiz ki, İlyas da peygamberlerdendir. O, kendi milletine: 'Sakinmez mısınız? Ba'l'e dua ederken yaratıcıların en güzelini terk mi ediyorsunuz?' demişti." (Saffat, 37/123-125)

Taberi'nin verdiği bilgiye göre ayette zikri geçen, Harun b. İmran'ın dördüncü göbekten torunu Hz. İlyas İsrailoğulları peygamberlerinden olup Huzeykil b.Yuza'dan sonra gönderilmişti.

Ayette geçen 'Be'l' kelimesi İbni Abbas, İkrime, Katade ve Süddi gibi bazı müfessirlere göre Yemence olup 'sahip' veya 'rabb' anlamındadır. Buna göre mesele 'Bu evin ba'li' demek 'Bu evin sahibi' demektir. Kadının kocasına da 'Onun ba'li' denilir. Nitekim bu kelime bu anlamda gerek tekil (البعل/el-ba'l), gerekse çoğul (البعول/el-bu'ül) halleriyle birkaç ayette zikredilmektedir. (bkz. Nisa, 128; Hüd, 72; Bakara, 228, Nür, 31) Diğerlerine göre ise ilgili kavmin tapındığı putun adıdır. Beyzavi, bu kavmin Şam'ın Batı tarafında Bek Halkı olarak bilinen bir topluluk olduğunu, şehirlerini de putlarına nispetle 'Ba'lebekke' diye isimlendirdiklerini aktarır. İbni İshak, kendisinin bazı ilim sahiplerinden Be'l'in yöre halkının tapındığı bir kadın olduğu şeklinde bir bilgi de aldığını söyler.³⁸

Kaynaklarda yer alan bu bilgilerden hareketle Arabistan yarımadasının kuzey kesimlerinin ve özellikle Suriye bölgesinin milattan çok zaman önce başlayıp Hıristiyanlığın zuhurundan sonra çok geç dönemlere kadar putçuluğun merkezi olduğu söylenebilir.

38 Taberi, X/520; Beğavi, I/58; Beyzavi, I/25.

IV- Kur'ân'da İsimleri Yer Almayan Putlar

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kur'an muhtemelen sadece örneklendirme kabîlinden mevcut putlardan birkaçının ismine yer vermiştir. İslam öncesi Mekke tarihi ile ilgili kaynaklarda ise başka put isimleri de yer almaktadır. Bunlardan en önemli birkaç tanesi şunlardır:

1- Hubel: Kureys'in Kâbe'nin içine ve dışına yerleştirilmiş putları içerisinde en büyüğü Hubel idi. Bu put, kırmızı akıktan ve insan suretinde yapılmıştı. Sağ kolu kırık olduğu için Kureys onu bu haliyle almış, sonra ona altından bir kol takmıştı. Hubel Kâbe'nin içinde bulunuyordu ve önünde yedi tane fal oku bulunuyordu. Bir oka 'sarih' (açık); bir diğerine ise 'mulsaq' (karışık, iğreti) yazılmış idi. Bir doğumdan şüphelendiklerinde o puta bir hediye sunar, sonra da fal okları çekerlerdi. Eğer 'sarih' yazılı ok çıkarsa çocuğu kabul eder, değilse reddederlerdi. Ölüm üstüne bir ok, nikâh üstüne de bir başka ok vardı. İbni Kelbi diyor ki, 'Diğer üçünün ne işe yaradığını öğrenemedim.' Bir meselede anlaşmazlık çıktığında bir yola veya ticarete niyetlendiklerinde gelir, onun önünde fal okları çekerlerdi. Ne çıkarsa ona göre hareket eder, karar verirlerdi. Hatta Abdulmuttalib, oğlu Abdullah hakkında onun yanında fal oku çekmişti. Ebu Sufyan da Uhud Savaşı'ndan dönüşü yanına gelerek: 'Senin dinin yücedir' anlamında 'Yaşa Hübel!' diyerek zaferini kutlamıştı.³⁹

2- İsaf ve Nâile: Bu iki isimle ilgili gelen bilgilere göre, bunlar Cürhüm Kabilesi'ne mensup İsaf b. Ya'lâ isimli bir erkek ile yine aynı kabileye mensup Naile binti Zeyd isimli bir kadın idiler. Yemen'de birbirlerine âşık olan bu ikili bir gün Hacc için Kâbe'ye gelip, orada karşılaştılar. Tenha bir zamana rast getirip Kâbe binasının içine girdiler ve geceyi orada geçirdiler. Sabah olunca insanlar bu ikilinin orada taş haline geldiklerini gördüler. İbret olsun diye de çıkarıp Kâbe'nin dışına koydular. İki taştan birisini hemen Kâbe'nin yanına, diğerini de Zemzem kuyusuna yakın bir yere diktiler. Aradan uzun bir zaman geçince yöre halkı bunlara da tapınmaya başladı. Önce Huzaa ve Kureys kabîleleri, daha sonra da Hacc için Kâbe'ye gelen diğer Araplar bunlara tapındılar. Onlar bu putların yanında kurban kesip, hayvan boğazlıyorlardı.⁴⁰

3- el-Fels: İnsan şeklinde olan bu put Tayy Kabilesi'ne ait idi. 'Aca diye anılan kara dağlarının ortasında bir yerde bulunuyordu.⁴¹

4-Zu'l-Halase: Mekke ve Yemen arasında Tebale denilen yerde bulunan bu puta Has'am, Buceyle ve Ezd kabîleleri tapınırdı.

5-Celsed: Kinde kabilesinin putu idi ve Hadramevt'te bulunuyordu.

39 İbni Kelbi, a.e., s. 18.

40 İbni Kelbi, a.e., s. 8; 37; Taberi, *Tarihü'l-Umem ve'l-Mulûk*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, I/498; İbni Kesir, İsmail, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, mektebetü'l-Mearif, Beyrut, tsz., II/185.

41 İbni Kelbi, a.e., s. 37.

6-Zu'ş-Şerâ :Harisoğullarının putuydu

7-Zu'l-Keffeyn: Devs kabilesinin putuydu.

8- el-'Ukaysar: Quzaa, Lahm ve 'Amile'nin putu olup Meşarifi's-Şam'ın yanında bulunmaktaydı.

9- **'Umyanis**: 'Havlân' diyarında bulunan bu put Havlân Kabilesine aittir. Bu kabile hayvanlarından ve ekinlerinden bir kısmını Allah ile o putları arasında pay ederlerdi. Allah'a ayırdıkları paydan rüzgâr ve benzeri bir nedenle putları payına bir şey geçerse onu hemen geri alır: 'Bu fakirdir' diyerek putlarına verirlerdi. Ancak aksini 'Allah zengindir, ihtiyacı yoktur' diyerek yapmazlardı. Böyle yapanların Havlanlıların el-Udum veya el-Usum isimli boyları olduğu söylenir ki, "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan O'na bir pay ayırıp: zanlarınca 'Bu Allah'a, bu da putlarımıza aittir' derlerdi. (Her nasılsa) putları için ayırdıkları pay Allah'a ulaşmaz iken, Allah'ın payı putlarına ulaşıyordu. Baksanıza, ne çirkin bir karar veriyorlar." (En'âm, 6/136) ayetinin bunlar hakkında nazil olduğu söylenir.⁴²

Bunların dışında bazı kabileler de cinlerin sembolik heykellerini yapıp onlara tapınıyorlardı. Bunlar cinlerin de melekler gibi Allah'ın çocukları olduğuna inanıyorlardı. Nitekim bu inançları şu ayette konu edilerek eleştirilmiştir: "Onlar cinleri de Allah'ın ortakları kıldılar. Oysa onları O yaratmıştır. Böylece hiçbir bilgileri olmadan O'na bir takım oğullar ve kızlar nispet ettiler..." (En'am, 6/100); "Allah ile cinler arasında bir soy bağı uydurdular. Yemin olsun ki, cinler, de kendilerinin mahşer yerine götürüleceklerini iyi biliyorlardır." (Saffat, 37/158) Her ne kadar tefsir kaynaklarımızda bu ayetlerde zikredilen 'el-cinn' kelimesi ile 'meleklerin veya şeytanın' kast edildiğine ilişkin bazı yorumlar yer alıyorsa da⁴³, bu tür açıklamaların her bir kabilenin dinî inançları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaktan kaynaklandığını ve dolayısıyla doğru olmadığını düşünüyoruz. Oysa İbni Kelbi'den aktaracağımız aşağıdaki bilgi ayetlerde ifade edilen inanç şekline mensup bazı kabilelerin varlığını göstermektedir. Bu bilgilere göre, Huzaa Kabilesinden Muleyh oğulları, cinleri sembolize eden birer put yapıp onlara tapınıyorlardı. Nitekim yukarıda ismi geçen Zu'l-Halasa bu türden bir puttu. Bu put, üzerine bir nevi taç oyulmuş ak bir taş idi ki, Mekke ile Yemen arasında Mekke'ye yedi gecelik bir mesafede bulunan ve Tebale denilen bir bölgede dikilmişti. Bu putun bekçiliğini ise Bahile b. A'sur'dan Umame oğulları yapıyordu. Has'em, Becile, Ezd ve Hevazın Araplarından oraya yakın oturanlar da ona saygı gösterip çeşitli hediyeler sunarlardı. Mekke fethedilince Hz. Peygamber (sav), Cerir b. Abdillâh'ı gönderip o putu da yaktırmıştır.⁴⁴

42 Taberi, V/349; İbni Kesir, II/240; İbni Kelbi, a.e., s. 28.

43 En'am, 6/100. ayetin tefsiri için bkz. İbni Kesir, Kurtubl, Şevkani.

44 İbni Kelbi, a.e., s. 24.

Peygamberimiz Mekke'yi fethedince Mescidi Haram'a girdi. Putlar Kâbe'nin etrafında dikilmiş haldeydiler. '*Hak geldi batıl zail oldu, batıl yok olmaya hükümlüdür*' (İsra, 17/81) ayetini okuyarak, mızrağının ucu ile onların gözlerine ve yüzlerine dürttü ve yüz üstü düşürülmelerini emretti. Sonra Mescid-i Haram'dan çıkartılıp yakıldılar.⁴⁵

Sonuç

Doğru kabulü halinde, yukarıdaki bilgilerin putçuluğun ilk ortaya çıkış nedenleri üzerindeki mitolojik gizemi önemli oranda araladığını söyleyebiliriz. Bu durum insanı hakikatten putçuluğa yönlendiren ilk sebebin yaşanan toplumsal şartlardan kaynaklandığını gösteriyor. Özellikle edindikleri etkin rollerle önderlik konumunda bulunan bazı insanların kitleleri tarafından putlaştırılması çoğu zaman rastlanan sosyolojik bir realitedir. Nitekim İslâm öncesi Arapların tapındıkları putların da genelde insan suretinde olduklarını görüyoruz. Bu nedenle hemen hemen tüm kültürlerde tapınma nesnelерinin çoğunluğunun insan suretinde olması bu tezi desteklemektedir. Zira bunun, sahip oldukları bir takım siyasi, dinî, ekonomik vb. ayrıcalıklar nedeniyle kendilerine bir takım payeler uydurarak sıradan insanlardan daha üstün özelliklere sahip oldukları görüntüsünü verenlerin başlattıkları bir süreçte geliştiğini söyleyebiliriz. Bir başka ihtimal ise, bu durumun, içinde yaşadıkları toplumun genel yapısına nispetle daha erdemli özellikler taşıyan insanlara özellikle de ölümünden sonra toplumsal bilinç tarafından verilen manevî statülerin zamanla abartılarak putlaştırılmasıyla oluşmasıdır.

Bu durum Freud'un teziyle çelişmesi açısından da önemlidir. Hatırlanacağı üzere Freud totemciliği anlattığı bölümde **ilâh** ile **kutsal hayvan** arasında çok yönlü ilişkiler olduğunu açıklama bağlamında ilahların genelde hayvan suretinde düşünüldüğünü, kendisine bu şekilde tapınıldığını; mitlerde ilahların genelde hayvan kılığına girdiğini ve bu hayvanın da çoğunlukla kendileri açısından kutsal olduğunu söylemişti.⁴⁶ Oysa gerek kutsal metinlerden, gerek yaşayan putperest kültürlerden ve gerekse yeraltı şehirlerinin gün yüzüne çıkartılan kalıntılarından tapınma nesnelерinin çoğunluğunun insan suretinde olması Freud'un tezini yalanlamaktadır.

Bu ve benzeri bilgilerden hareketle putçuluğun esasında kutsallık taşıyan bir zeminde oluştuğunu söyleyebiliriz. Bir başka ifade ile bu olgu, evveliyatı hak olan dinî çizgiden zamanla gerçekleşen ve gittikçe derinleşen bir sapmadır. Bu da özellikle modern düşüncede dinlerin evrimi ile ilgili yaygın tezin aksine, ilk dinî evrenin politeizm değil monoteizm olduğunu kanıtlar.

45 İbni Kelbi, a.e., s. 20.

46 Freud, *Totem ve Tabu*, Alıncadan Çev. Akın Kanat, İlya Yaynevi, İzmir, 2003, s. 248.

Öte yandan İslâm öncesi Arapların, İbrahim ve İsmail peygamberler tarafından tebliğ ve tesis edilmiş bir dinî geleneğe sahip olmalarına rağmen, aradan geçen uzun asırlar içerisinde bu gelenekten iyice uzaklaştıklarını, bu nedenle de bir takım nesnelere ilâh edinip tapındıklarını görüyoruz. Bu putçuluğun zihinlerine iyice derinleşerek yer ettiği bir dönemde nazil olan Kur'an ise, onları bu sapmadan kurtarmak amacıyla öteden beri körelmiş bilinçlerini İbrahimi temel üzerinde diriltmeye çalıştı. Arapların çok sayıda putları olmasına rağmen, Kur'an muhtemelen örnek kabilinden olmak üzere bunlardan sadece birkaç tanesinin ismini zikretmekle yetinmiş olup, daha ziyade putçuluk düşüncesinin eleştirisini yapmıştır.

Zira İslam öncesi Arabın ulûhiyet telakkisi, ıstılahta 'şirk' diye tanımlanan çok tanrıcı bir algıya sahipti. Böylesi bir inanç biçimi esasında insan bilincini ve buna bağlı olarak insanın tüm değerler dünyasını çeşitli içsel çelişkilerle de parçalamıştı. Çünkü çok tanrıcılık zorunlu olarak birlik ve tutarlılıktan yoksundur. Her ne kadar İslam öncesi Arabın dünya görüşünde 'Allah' düşüncesine rastlamak mümkün ise de, bu düşünce ve tasavvur son derece silik ve eğreti duran bir kavrayış biçimiydi. İslam öncesi Arabın zihnindeki 'Allah' tahayyülü esasında Kur'an'daki 'Allah' bilincine kısmen benzese de çoğu zaman son derece farklı, çelişik öz ve nitelikler taşımaktaydı. Çünkü Arap kendi dünyasını saf seküler esaslara göre tanzim etmişti. İslam öncesi Arabın Allah tahayyülü, kendisine çeşitli ortakların, yardımcıların, şefaatçilerin ve kızların nispet edilmesini yasaklamadığı gibi, bu tasavvurdaki ilahın Mekke'de ege-menlerin çıkar ve arzularına hizmet eden kurulu düzene bir itirazı da yoktu. İnsanların köleleştirilmesine, kız olarak doğan çocukların diri diri toprağa gömülmesine, kat kat işleyen faizli ekonomik sistemin vahşetine, zulmetmeyen zulme uğradığı sosyal bir düzene hiçbir itirazı olmayan dinî bir algı vardı. Böylesi bir algıyı *cahiliyye asabiyyeti* olarak niteleyen Kur'an, hayatın bir köşesine itilmiş olan Allah tasavvurunu tarihin ve yaşamın merkezine alıp topyekûn varoluşu bu merkez etrafında birleştirmenin ve yeniden örmenin zaruretini ilân etti. **Allah merkezli** bu dünya görüşünde insan davranışları için helâl ve haram sınırları belirleyen yegâne otorite Allah'tır. Dolayısıyla O'nun, her şeye güç yetiren kudret sahibi olduğu için yardımcılarına; ezeli ve ebedi olduğu için eş ve çocuğa; her şeyi en iyi bilen ve gören olduğu için de danışmanlara ve şefaatçilere ihtiyacı yoktur.⁴⁷

47 İslâm Öncesi Arapların 'uluhiyet telakkileri' için ayrıca bkz. Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 1-9; İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, tsz. S. 114 vd; Ulutürk Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, İzmir, 1985, s. 1-5.